
COĞRAFİ FAKTÖRLERİN AZ GELİŞMİŞLİK ÜZERİNE ETKİLERİ ve REFAHIYE (ERZİNCAN) ÖRNEĞİ

The impact of geographical factors on underdevelopment, and the example
of Refahiye (Erzincan).

Doç.Dr. İbrahim Fevzi ŞAHİN*

ÖZET:

Türkiye'nin sosyal ve ekonomik açıdan az gelişmiş ilçelerinden biri de Refahiye'dir. Zaten Devlet Planlama Teşkilatı'nın (DPT) İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Araştırması da (2004) bu durumu kanıtlar niteliktedir.

Refahiye ilçesinin geri kalmasında; iklim, yeryüzü şekilleri ve deprem gibi olumsuz doğal çevre şartları başlıca rolü oynamıştır. Çünkü sözü edilen bu olumsuz faktörler sahada sanayi ve ticaret gibi sektörlerin gelişmemesinin en önemli nedenidir. Ayrıca eğitim, sağlık ve beslenme yetersizliği ile sosyal olaylar da bu durumu önemli ölçüde etkilemiştir. Tüm bu olumsuzlukların sonucu, yöre halkının önemli bir kısmı, başta büyük sanayi merkezleri olmak üzere, ülkenin çeşitli bölgelerine doğru göç etmektedir.

Göç olayını yavaşlatmak ve yörenin sosyal ve ekonomik açıdan en azından belli bir seviyeye getirilebilmesi için, bir takım önlemlerin acilen alınması gerekmektedir. Kuşkusuz bunların başında sahadaki mevcut kaynakların en rasyonel şekilde kullanılması ve sahanın kırsal kalkınma planının hazırlanarak bir an önce uygulamaya konulması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Refahiye, Azgelişmişlik, göç.

* Atatürk Üniversitesi, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi, Erzurum.
ifevzi@atauni.edu.tr , ifsahin@hotmail.com

ABSTRACT

Refahiye is one of the most underdeveloped districts of Turkey in social and economic fields. In any case, State Planning Organization (DPT) Districts Socio-Economic Development Research proves that situation (2004), too.

Destructive natural disasters such as climate, earth forms and earthquake are the basic factors in the fact of Refahiye's being retarded. Because, these so-called destructive natural and environmental conditions are the most significant reasons which disable industry and trade sectors in field to develop. In addition, insufficiency of education, health and nourishment and social facts which rises recent years have supported that situation significantly. As a result of all these disadvantages, a majör part of the district's people migrate to the various places of the country, especially big industrial centers.

In order to slow down the fact of migration and to bring the district to a certain social and industrial level, some kinds of measures should be taken urgently. Undoubtedly, the use of the present resources in field in the most rational way and the preparation of the development plan of the field and the urgent application of this lpan are the most initial measures which should be taken.

Key Words: *Refahiye, underdeveloped, migdation*

1- Giriş

Sosyal ve ekonomik anlamda kullanılan geri kalmışlık kavramı; sanayi devrimi sonrasında çağdaş toplumların yaşadığı ekonomik kalkınma ivmesinin söz konusu olmadığı ülkeler için kullanılan bir kavramdır. Ayrıca ulusal gelirin büyük bir kısmının hala tarımsal üretimden sağlandığı, kişi başına ulusal gelirin düşük olduğu, kırsal kesimde açlık ve yoksulluk sınırında yaşayan insan sayısının toplam nüfusa oranının yüksek olduğu, yetersiz beslenmenin yaygın olduğu, bebek ölümlerinin yüksek, ortalama ömrün kısa olması gibi konular da, bu gibi ülkelerin özellikleri arasında sayılabilir (Emiroğlu-Aydın, 2003:218). Söz konusu kavram daha çok ülkeler bazında kullanılmakla birlikte, bir ülkedeki bölgeler ve yöreler arasındaki sosyal ve ekonomik farklılıkların yüksek olması durumunda da kullanılmaktadır (Özdemir, 2006:218).

Bölgesel az gelişmişlik ülkelerin ekonomik gelişme seviyelerine göre ele alınacak bir konu değildir. Gerek az gelişmiş ülkelerde gerek gelişmekte olan ve gelişmiş toplumlarda az gelişmiş bölgelere ve bölgelerarası dengesizliğe rastlamaktayız. Dolayısıyla herhangi bir ülkede görülen bölgelerarası dengesizliği, o ülkenin siyasi ve ekonomik sistemine bağlayamayız. O halde az gelişmiş bölge ve bölgelerarası dengesizlik sorununun sadece gelişmemiş ülkelere mal edilmesi yanlış bir değerlendirmedir. Kaldı ki, dengesizliklerin gelişmiş ülkelerin birçoğunda da görülmesi sık sık karşılaşılan bir durumdur. Nitekim A.B.D’nde Güney Bölgesi, Kanada’nın Quebec yöresi, Fransa’nın tarım faaliyetlerinin yoğun olduğu bölgeleri, bu ülkelerin gelişmelerini tamamladıkları yıllarda bile geri kalmış bölge ve sektörleri ortaya koymaktaydı.

Biraz öncede belirtildiği gibi, bölgesel az gelişmişlik ülkelerin ekonomik gelişme seviyelerine bağlı bir durum olmadığı gibi, herhangi bir ülkede görülen bölgelerarası dengesizliği yine o ülkenin siyasi ve ekonomik sistemine de bağlayamayız. Günümüzde, ister kapitalist, ister sosyalist, ister karma ekonominin uygulandığı bütün ülkelerde bölgelerarası sosyal ve ekonomik dengesizlikler ortaya çıkabilmektedir. Aynı şekilde ülkeler, ister demokrasi ile yönetilsin, ister monarşi hâkim olsun, isterse komünist bir düzen yürürlükte olsun, yine durum değişmemektedir.

Sonuç olarak bölgeler arası dengesizlik sadece geri kalmış ülkelere has bir durum değildir. Bunun için aynı konuyu ülkemiz için de söylemek mümkündür. Yani bölgeler arasında görülen gelişmişlik farkı sadece Türkiye’ye has bir mesele de değildir. Çeşitli ülkelerin değişik bölgelerinde, her ne kadar aynı nitelikte olduğu söylenemese de, gelişmemiş bölge sorunu olduğu bir gerçektir. Hemen belirtmek gerekir ki, bazı çevrelerin bölgelerarası dengesizliğin sanki Türkiye’ye has bir durummuş gibi göstermeleri, yıkıcı ve bölücü faaliyetlere pirim tanıma amacı taşımaktadır.

Türkiye ekonomisi yapısal dönüşüm ve uluslararası piyasalara uyum sağlama bakımından büyük ilerlemeler sağlamış olmasına rağmen, bölgeler arası gelişmişlik farkları bugün de önemli bir sorun olarak varlığını devam ettirmektedir. Bu sorunun ortadan kaldırılması ve bölgeler arası gelişmişlik farkının azaltılması için bazı politikalar oluşturulup, birtakım kalkınma modelleri kullanılsa da, bir türlü istenilen seviyede olumlu etki yaratılamamıştır. Gerçekten de uygulanmaya konulan kalkınma politikaları bazı yörelerin yerel potansiyelini harekete geçirmede önemli katkılar sağlamış olsa da, ülke

genelinde bölgesel dengesizliklerin azaltılmasında yetersiz kalmıştır. Projelere geç başlanması, bölgeler arası eş güdümün sağlanamaması, planların mekânla bütünleştirilememiş olması, bir yönetim ve planlama sisteminin kurulmamış olması, çeşitli yasal boşluklar ile kamu yatırımları ve teşviklerdeki bölgeler arası dengesizlikler gibi nedenler, başarısızlığın temel sebepleri arasında gösterilebilir(Dinçer ve diğerleri, 2004:14). Bölgesel planlama çalışmalarında dikkat edilecek en önemli nokta, Türkiye’de GAP dışında bilimsel gerçeklere ve bölgesel planlama anlayışına uygun hiçbir planlama projesinin yapılmamış olmasıdır(Mutluer, 1999:184-185).

Bölgeler arası dengesizliğin çeşitli sebepleri vardır. Bunlardan ilki coğrafi dengesizliklerdir. Bu tür dengesizlikler, fiziki şartların ve doğal kaynakların doğrudan doğruya bir sonucunu teşkil eder. Bir bölgedeki doğal veya coğrafi dengesizlik, aynı zamanda ekonomik bir dengesizliğin ortaya çıkmasına neden olur. Bölgeler arası dengesizliğin bir diğer sebebi de, ekonomik veya fonksiyonel dengesizliktir. Aynı üretim faktörleri, farklı pazarları olan farklı bölgelerde farklı kazançlar elde ederler. Bu da, üretim faktörünün eşit olmayan dağılımı, gelişmiş ve geri kalmış bölgeler arasındaki farkın temel sebeplerinden birisini oluşturur. Bölgeler arası dengesizliğin üçüncü bir sebebi ise, nüfusun faydalandığı sosyal hizmetlerin miktar ve kalitesi arasındaki farklar şeklinde ortaya çıkar. Buna sosyal dengesizlik de diyebiliriz(Erkal, 1990:39-40).

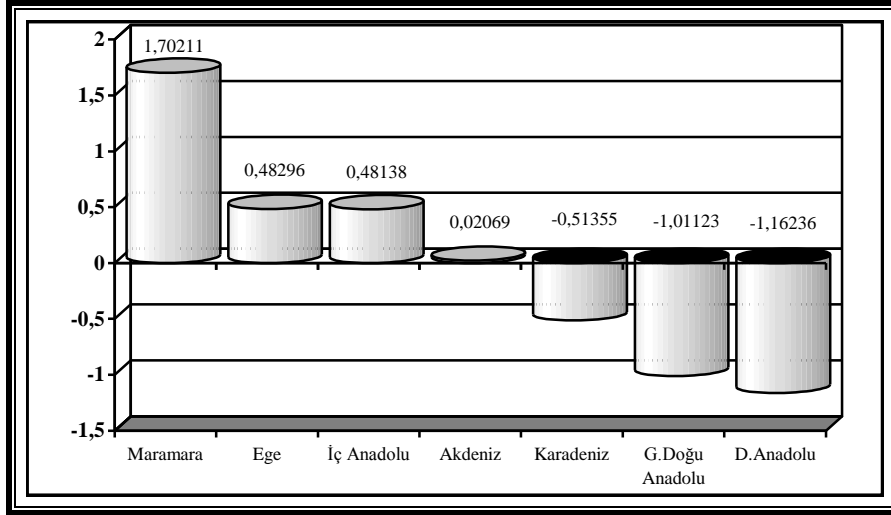
Bir sahanın geri kalmasında veya gelişmesinde sahanın coğrafi özellikleri kadar ait olduğu ülkenin veya bölgenin sosyo-ekonomik durumu da önemli bir etkidir(Sever, 2007:268). Bu açıdan Araştırma sahamız olan Refahiye ilçesinin geri kalmasında veya az gelişmiş olmasındaki temel nedenlere geçmeden önce bölgeler arasındaki birtakım sosyal ve ekonomik değerlendirmeler yapmak yararlı olacaktır.

DPT’nin 1996 ve 2003 yılında yaptığı bölgelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik endeksleri sonuçlarına göre, Türkiye’de bölgeler arasında gelişmişlik farkının olduğu ortaya çıkmıştır. Nitekim yedi coğrafi bölge içinde en gelişmiş olanı 1,70211’lik gelişmişlik endeks değeriyle Marmara Bölgesi’dir. Marmara’dan sonra ülkenin en gelişmiş ikinci bölgesi 0,48296 endeks değeriyle Ege, üçüncü sırada ise, 0,48138’lik endeks değeriyle İç Anadolu Bölgesi gelmektedir. Dördüncü sırada ise 0,02069’luk endeks değeriyle Akdeniz Bölgesi bulunmaktadır. Sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyini gösteren endeks değerleriyle ülke ortalamasının altında kalan bölgeler ise sırasıyla; Karadeniz Bölgesi(endeks değeri -0,51355), Güneydoğu Anadolu Bölgesi (endeks değeri -1,01123) ve son sırada da, - 1,16236 endeks değeriyle Doğu Anadolu Bölgesi bulunmaktadır(Şekil 1).

1996 yılında yapılan bölgesel sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması sonuçları ile 2003 yılı sonuçları arasında sıralama bazında olmamak kaydıyla az da olsa bazı değişimler gözlenmiştir. Bunda gözlenen en önemli fark, gelişmiş batı bölgelerimiz ile az gelişmiş doğu bölgeleri arasındaki fark giderek artmaktadır. Kuşkusuz bölgeler arası gelişmişlik farkının azalacağı yerde bu şekilde giderek açılması kaygı verici bir durumdur.

Araştırma sahamızın da içerisinde bulunduğu Doğu Anadolu Bölgesi’nin sosyo-ekonomik ve sosyo kültürel özellikler bakımından Türkiye ortalamasının gerisinde kalması, bölgeden yoğun bir göçe de neden olmaktadır. Meydana gelen yoğun göç olgusu, nüfus yanında, gelişmenin mekânsal dağılımını da olumsuz yönde etkilemektedir. Geri

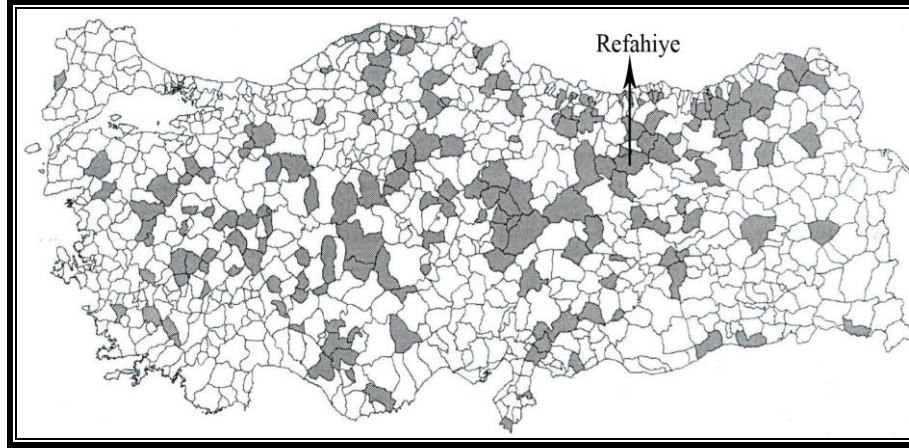
kalmışlıktan kaynaklanan göçler, aynı zamanda iş gücü ve sermaye kaybı anlamına da gelmekte ve mevcut durumu pekiştirmektedir(Dinçer ve diğerleri, 2004:74-77).

Şekil 1. Türkiye’de Coğrafi Bölgeler İtibariyle Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik İndeksi

Ülkemizin bölgelerarası gelişmişlik durumunu gözden geçirdikten sonra, iller bazında da bazı değerlendirmeler yapmak yararlı olacaktır. Ülkemizin en geri kalmış bölgesi olan Doğu Anadolu Bölgesi içerisinde yer alan illerden birisini de, araştırma sahamızın idari olarak bağlı bulunduğu Erzincan ili oluşturur. DPT’nin yaptığı illerin sosyal ve ekonomik gelişmişlik sıralaması araştırmasında, Ülkemizdeki iller gelişmişlik endeks değerleri baz alınarak birden beşe kadar gruplara ayrılmıştır. Buna göre Erzincan ili Doğu Anadolu Bölgesi’nden Tunceli ve Erzurum ile birlikte 4. grupta yer almaktadır. Gerçekten de Erzincan ili 1996 yılında yapılan illerin sosyal-ekonomik gelişmişlik sıralamasında -0,36908 endek değeriyle ülkemizdeki 76 il içerisinde 47. sırada gelmekteydi. 2003 yılında yapılan sıralamada ise 7 sıra birden gerileyerek -0,49288 endeks değeriyle, 81 il içerisinde 53. sıraya gerilemiştir(Dinçer ve diğerleri,2004:113).

Gerek bölge gerekse il bazında yapılan değerlendirmelerden anlaşılacağı üzere, araştırma sahamızı oluşturan Refahiye ilçesinin, sosyal ve ekonomik şartlar bakımından hiçte iç açıcı olmayan bir coğrafi konumda bulunduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Nitekim DPT’nin yaptığı *İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması* isimli çalışmada ülkemizdeki 872 ilçenin (İstanbul, Ankara ve İzmir illerinin büyükşehir ilçeleri hariç) gelişmişlik düzeyleri tespit edilmiştir. Çeşitli gelişmişlik kriterleri kullanılarak yapılan bu sıralamada, ilçeler gelişmişlik düzeyine göre birden altıya kadar kategorize edilmiştir. Söz konusu bu sıralamada, Refahiye ilçesi 4. kategoride yer almış olup, 872 ilçe içerisinde gelişmişlik sıralamasında 494. sırada yer almıştır(Harita 1). Aynı şekilde Erzincan iline bağlı diğer ilçeler de hemen hemen aynı endeks değerlerine sahiptir(Tablo 1). Buna göre Refahiye ilçesinin az gelişmiş bir yöre olduğu anlaşılmaktadır.

Harita 1. Ülkemizde dördüncü derecede gelişmiş ilçeler(Dinçer ve Diğerleri, 2004:63)

Tablo 1. Erzincan İli İlçelerinin Bazı Sosyo-Ekonomik Göstergeleri(2000)

	Refahiye	Çayırlı	İliç	Kemah	Kemaliye	Otlukbeli	Tercan	Üzümlü
Nüfus	15 987	17 043	7 691	9 304	7 736	4 651	33 643	49 928
Şehirleşme Or.(%)	37,7	38,4	30,7	30,7	28,9	74,8	33,3	60,6
Nüfus Ar.Hızı(%)	-31,8	-24,3	-36,3	-38,5	-15,4	-5,8	-10,6	52,8
Nüfus Yoğunluğu	10	16	6	4	8	10	22	86
Nüfus Bağ.Oranı(%)	50,3	59,3	64,1	67,1	58,4	65,8	54,0	66,1
Ort .Hanehalkı Büy.	4,8	5,6	3,9	4,3	3,6	6,8	6,1	6,5
Tarımda Çal.Oranı(%)	71,4	86,1	78,8	83,6	73,7	73,0	75,9	74,8
Sanayi Çal.Oranı (%)	4,2	1,3	2,1	1,3	3,7	0,5	4,5	2,6
Hiz.Sek.Çal.Oranı(%)	24,2	12,5	19,0	15,0	22,4	26,4	19,5	22,5
İşsizlik Oranı (%)	3,8	6,5	2,7	2,7	2,6	15,6	4,7	6,5
Okur-Yazar Oranı(%)	80,1	84,0	79,3	80,7	85,5	84,8	84,8	88,6
Bebek Ölüm Or. (‰)	38,8	44,6	39,6	48,3	10,5	43,7	37,8	20,7

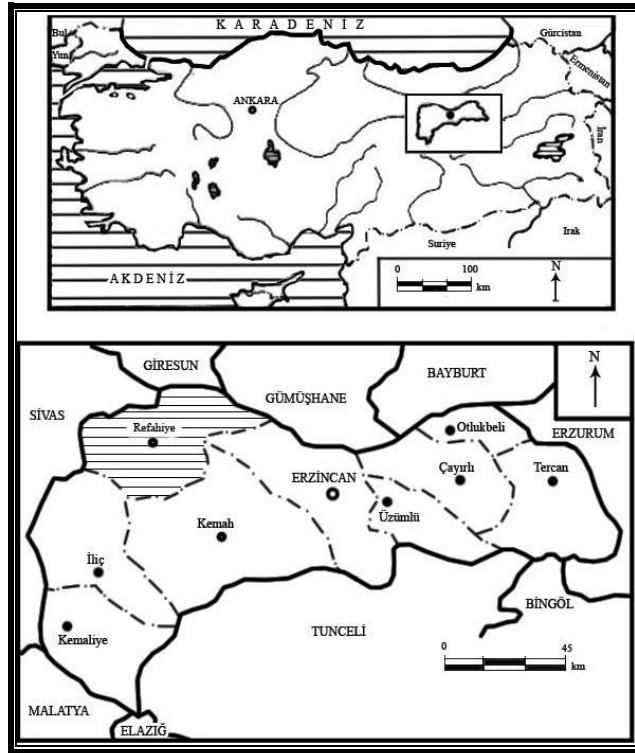
Kaynak:<http://ekutup.dpt.gov.tr/bolgesel/gosterge/2004/ilce.pdf>

Bilindiği üzere geri kalmış yörelerin kalkındırılmasında yerel kaynaklar büyük önem taşımaktadır. Hatta yerinde kalkınma açısından, mevcut yerel kaynakların değerlendirilmesi sürekli ve güvenilir kalkınmanın temelini oluşturur. Ülkemizde özellikle kırsal alanlardan daha çok geçim sıkıntısına bağlı olarak şehirlere doğru hızlı bir göç yaşanmaktadır. Söz konusu bu hızlı göçün olumsuz etkilerini en aza indirmenin yolu, her sahanın kendi coğrafi şartlarına uygun yerinde kalkınma modellerinin tespit edilip uygulanmasıdır. İşte yerel kalkınma modelinin zorunlu olduğu yörelerden birisini de, Refahiye ve çevresi oluşturmaktadır.

Bölgedeki temel ekonomik faaliyet tarımdır. Bunun da, *hayvan yetiştiriciliği* kolu ağırlık kazanmıştır. Arıcılık ise son yıllarda nispeten bir gelişme göstermiştir. Çevrede önemli sayılabilecek doğal ve beşerî turizm değerleri bulunmaktadır. Diğer yandan, D.100 karayolunun Refahiye kasabasından geçmesi, bölge ekonomisi ve ulaşımı için ayrı bir önem taşımaktadır. Ancak, başta iklim elemanlarının olumsuz etkisi olmak üzere, tarım alanlarının verimsiz ve yetersiz, geçim kaynaklarının sınırlı oluşu nedeniyle, bölge sürekli olarak göç vermekte ve nüfus azalmaktadır. Buna bağlı olarak bölgedeki nüfus yoğunluğu

çok düşük seviyededir. Nitekim araştırma sahamızdaki matematiksel nüfus yoğunluğu 10 kişi/km² kadardır. Refahiye olumsuz doğal çevre şartlarının ekonomik faaliyetleri sınırlandırması nedeniyle yavaş gelişen ve bu yüzden de sürekli göç veren bir yöreyi oluşturmaktadır.

Araştırmamıza konu oluşturan Refahiye ve çevresi, Erzincan ili sınırları içerisinde yer almaktadır (Harita 2). Refahiye ilçe merkezi ve kuzeyindeki bir kısım araziler, 1941 Coğrafya Kongresi kararlarına göre Doğu Karadeniz Bölümü sınırları içinde kalmaktadır. Bununla birlikte, 1993 yılında EROL tarafından yapılan bir çalışmada ayrı bir yöre olarak ele alınan *Refahiye ve Çevresi*, Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Fırat Bölümü'ne dâhil edilmiştir (Erol, 1993:39). Esasen saha, yukarıda sözü edilen iki bölge arasında ve geçiş zonunda bulunmaktadır. Gerçekten de saha büyük oranda Doğu Anadolu Bölgesi'nin coğrafi şartlarına yakın olmakla beraber, özellikle yörenin kuzey kesimleri de bitki örtüsü ve nem şartları bakımından Karadeniz Bölgesi özellikleri göstermektedir. Yüzölçümünün 1746 km² kadar olduğu Refahiye ilçesi, kuzeydoğuda Şiran (Gümüşhane), Kuzeyde Alucra (Giresun), kuzeybatıda Akıncılar (Sivas), batıda İmranlı (Sivas), güneybatıda İliç (Erzincan), güneyde Kemah (Erzincan) ve doğuda ise Erzincan ili merkez ilçesi ile komşudur.

Harita 2. Refahiye ve Çevresi'nin Lokasyon Haritası.

Araştırmamıza konu oluşturan Refahiye ve çevresinde bir kasaba (Refahiye), 121 köy ile 121 dolayındaki mahalle ve geçici yerleşmelerle birlikte, 242 adet yerleşme bulunmaktadır. Bu yerleşme birimlerinde 2009 yılı adrese dayalı nüfus sayımı sonuçlarına göre, toplam 10 453 kişi yaşamaktadır. Bunun % 34,1'i (3 563 kişi) kasabada, % 65,9 (6890 kişi) kadarı ise, kırsal yerleşmelerde oturuyordu(TÜİK-2009).

2. Refahiye İlçesinde Geri Kalmışlığa Neden Olan Doğal Çevre Faktörleri

Ülkelerin bölge ve yöreleri arasında gelişmişlik farklarının ortaya çıkmasında, ülkenin coğrafi özellikleri büyük rol oynar. Refahiye ilçesinin geri kalmışlığında doğal çevre koşullarına bağlı olarak çok çeşitli ve değişik boyuta sorunlar yaşanmaktadır. Bunların başında iklim elemanlarının olumsuz etkisi ve deprem gelmektedir. Ayrıca insanoğlunun doğal çevreyi yanlış ve bilinçsiz kullanmasından kaynaklanan sel, taşkın ve çeşitli kütle hareketleri de sayılabilir. Ancak hemen belirtmek gerekir ki, az gelişmişliği sadece doğal koşullarla açıklamaya çalışmak çok yerinde olmayacaktır. Kaldı ki, kalkınmanın itici gücünün doğal koşullardan çok, insan kaynağıyla, eğitimle ve doğal olumsuzlukları ortadan kaldıran teknik bilgiyle daha yakından ilgili olduğu açıktır.

Araştırma sahamızın da içerisinde bulunduğu Erzincan ilinin coğrafi olarak ülkenin iç bölgelerinde bulunması, altyapı yetersizliği, tüketim merkezlerine uzaklığı gibi sebeplerden kaynaklanan az gelişmişliğin yanında, tarih boyunca meydana gelen depremler araştırma sahasının ekonomisini ve sanayileşmesini olumsuz yönde etkilemiştir. Hatırlanacağı üzere Refahiye ve çevresi dünyanın en önemli aktif fayları arasında kabul edilen Kuzey Anadolu Fayı (KAF) üzerinde yer almaktadır. Dolayısıyla tarihi devirlerden beri bölgede, tahrip edici olarak nitelendirilebilecek depremler meydana gelmiş ve önemli ölçüde zararlara yol açmıştır. Örneğin 27/28 Aralık 1939'da meydana gelen Erzincan depreminde Refahiye'de 2204 kişi hayatını kaybederken (merkez ve köyler toplamı), 193 kişi yaralanmış ve 2673 bina tamamen yıkılmıştır(1939 Erzincan depreminde, 15 600 kişi merkezde olmak üzere yaklaşık 33 000 kişi hayatını kaybetmiştir). Söz konusu deprem sonunda, Erzincan şehri tamamen harap olmuş ve hayatta kalan halkın büyük çoğunluğu hükümet tarafından geçici iskân amacıyla diğer illere nakledilmiştir.

Daha öncede ifade ettiğimiz gibi araştırma sahamız "Birinci Derece Aktif Deprem Kuşağı" üzerinde yer almaktadır. Dolayısıyla tarihi devirlerden beri bölgede, tahrip edici olarak nitelendirilebilecek depremler meydana gelmiş ve önemli ölçüde zararlara yol açmıştır. Örneğin 27/28 Aralık 1939'da meydana gelen Erzincan depreminde Refahiye'de 2204 kişi hayatını kaybederken (merkez ve köyler toplamı), 193 kişi yaralanmış ve 2673 bina tamamen yıkılmıştır. Aynı şekilde 10 Aralık 1930 ve 13 Mart 1992 depremlerinin de can kaybı olmamasına rağmen, önemli ölçüde hasarlara yol açtığı bilinmektedir(Deprem ve Erzincan,1992:38).

Bölgenin tektonik açıdan mobil bir kuşak üzerinde yer almasına karşılık, meskenlerin %30 kadarı taş ve kerpiç gibi basit yapı gereçleri ile inşa edilmişlerdir. Yani yer sarsıntularına karşı dayanıksız yapılardan oluşmaktadır. Dolayısıyla meydana gelebilecek şiddetli depremlerin, bölgede önemli ölçüde mal ve can kaybına neden olabileceği kuşkusuzdur. O halde bölgede depremlerin meydana getirebileceği hasar ve kayıpları en az düzeye indirmek için kanaatimizce, yapı malzemesi olarak demir ve

çimentonun da kullanıldığı çağdaş yapı tekniğine uygun binaların inşa edilmesi gerekir. Bu ise ancak devletin denetiminde, düşük faizli ve uzun vadeli kredilerle desteklenerek gerçekleştirilebilir.

Erzincan ili genelindeki deprem riski özel kesim yatırımlarının ilde yapılmasını engellemiş, ildeki sermaye birikimi başka illere aktarılmıştır. Buna ilaveten Erzincanlı özel teşebbüs sahipleri de, az zamanda çok kar getiren işlere yönelip, bu kentte doygunluğa erişir erişmez elindeki sermayeyi, yine deprem riski yüzünden, büyük kentlere aktarmışlardır. Meydana gelen her deprem sonrasında ilin ekonomik yapısı tamamen gerilemiş, sanayileşme çabaları ortadan kalkmış, az sayıdaki sanayi çalışmaları ise ancak devletin öncülüğünde başlayabilmiştir. Yüzyıllardan beri depremle özdeşleşen Erzincan için özellikle 1939 depremi unutulmayan en büyük doğal afet olmuştur. Özel yatırımlardan büyük ölçüde payını alamayan Erzincan, 1950'li yıllardan sonra yapılan kamu yatırımları ile kalkınma yoluna girmişse de, kapalı ekonominin kabuğunu kıramamış, ancak şehir merkezinde gözle görülür bir büyüme ve gelişme sağlanabilmiştir. İlin kırsal kesimi ise geri kalmışlıktan kurtulamamıştır.

Doğrudan etkilemese bile, sonuçları açısından araştırma sahamızda etkili olan bir başka doğal çevre sorunu da heyelan olaylarıdır. Bünyesine su alınca şişebilen kayaçların çevrede geniş yer kaplaması, zaman zaman heyelan ve kaya düşmesi gibi olayların görülmesindeki temel etkidir. Bunun yanında sahada karasal iklim şartlarının hüküm sürmesi, mekanik parçalanma ve kimyasal ayrışmaya da neden olmaktadır. Bitki örtüsünün koruyuculuğundan mahrum yamaçlar, erozyon nedeni ile toprak kaybederken, heyelan oluşumuna da zemin hazırlamışlardır. İlçede bugüne kadar can kaybına yol açan kütle hareketleri görülmemiştir. Bu gibi hareketlerin etkileri daha çok ulaşım ve tarım alanlarında olmuştur. Nitekim heyelan olayları dolayısıyla bölgenin çeşitli kesimlerinde zaman zaman elektrik ve telefon hatları ile bazı karayollarının tahrip olduğu bilinmektedir. Bu konuda alınabilecek en akılcı tedbir hareketli sahalardan mümkün olduğunca uzaklaşmaktır. Çünkü heyelanı durdurma ve heyelandan korunmaya yönelik diğer tedbirlerin maliyeti araştırma sahamız için yüksek olacağından, bu tedbirleri önermek uygun olmayacaktır.

Refahiye ilçesinin az gelişmesinde rol oynayan coğrafi faktörlerden bir diğerini de, şüphesiz atmosferik kökenli doğal çevre şartları oluşturmaktadır. Daha öncede belirtildiği gibi, sahada karasal iklim şartları hüküm sürmektedir. Refahiye Meteoroloji İstasyonu iklim verileri incelendiğinde, sahada yılın önemli bir devresinde çetin kış şartlarının yaşandığı görülmektedir. İlçede yıllık ortalama sıcaklık 6,8 °C, yıllık yağış miktarı 559,5 mm, karla örtülü gün sayısı ise 83,8 gün kadardır. Söz konusu değerlerin sahanın yüksek kesimlerinde çok daha fazla olduğu açıktır. Mera hayvancılığının yoğun olarak yapıldığı yörede bu durum, oldukça zor şartlar ortaya çıkarmakta ve gelişmeyi zorlaştırmaktadır. Gerçekten de, kış aylarında çok kar düşmesi ve uzunca bir süre (4-5 ay) yerde kalması bir çok sorun yaşanmasına neden olmaktadır. Söz konusu dönemde ahırlardaki hayvanlar günlerce dışarı çıkarılamamakta ve ahırlarda beslenmektedir. Bu dönem boyunca hayvanlar genellikle kuru ot ve saman gibi kaba yemlerle beslenirler. Ayrıca özellikle kurak geçen yıllarda çoğu hayvan yetiştiricilerinin kışlık yem stokları yetersiz kalmakta, dolayısı ile hayvanlar gereği gibi beslenememektedir. Bu da, hem et ve süt verimini düşürmekte, hem de çeşitli hastalıkların ortaya çıkmasına eden olmaktadır.

Araştırma sahasında yapılan rasat sonuçlarına göre, yıllık ortalama donlu günler sayısı 150,7 gün olarak tespit edilmiştir. Bir başka deyişle, yılın yarısına yakın bir bölümünde (% 41,2) don olayı görülmektedir. Refahiye'de donlu günler eylül ayında başlamakta ve haziran ayı başlarına kadar devam etmektedir. Meteoroloji istasyonunun rasat verilerine göre mayıs, haziran ve eylül aylarında tespit edilen donlu günler, Refahiye'de sözü edilen aylarda donlu gün ihtimalinin olduğunu göstermektedir. Özellikle ilkbaharda görülen bu don olayları, özellikle bitkilerin vejetasyon devresinin başlangıcına isabet ettiği için çeşitli kültür bitkilerinin ekiliş ve hasat dönemlerini etkilemektedir. Bu durumda araştırma sahasında bazı kültür bitkilerinin tarımının yapılmasını imkânsız hale getirmektedir.

Refahiye ve çevresinde iklim özelliklerinden kaynaklanan ve tarımın gelişmesini engelleyen önemli bir sorun da kuraklıktır. Gerçekten de, yörede tarım için yağış şartlarının yeterli olmasına rağmen, yağışın mevsimlere dağılışının düzensiz olması, yörede kuraklık sorununu doğurmaktadır. Refahiye ve çevresinde haziran-eylül ayları arasında 3,5-4 aylık bir dönem kurak geçmektedir. Oysa haziran-temmuz ayları yörede birçok bitki için yetiştirme devresidir. O halde bölge tarım arazilerinin mutlaka sulanması gerekir. Bununla birlikte araştırma sahasında sulamalı tarım imkânı oldukça sınırlıdır. Sulamalı tarım ancak, akarsu ve dereler boyunca dar bir şerit halinde yapılabilir. Nitekim bölge tarım arazilerinin ancak % 30 kadarı sulanabilme imkânına sahiptir. Dolayısıyla tarımda sulama imkânlarının sınırlı oluşu bölge tarımının önde gelen problemlerinden birisidir.

2. Refahiye İlçesinde Geri Kalmışlığa Neden Olan Beşeri Çevre Faktörleri

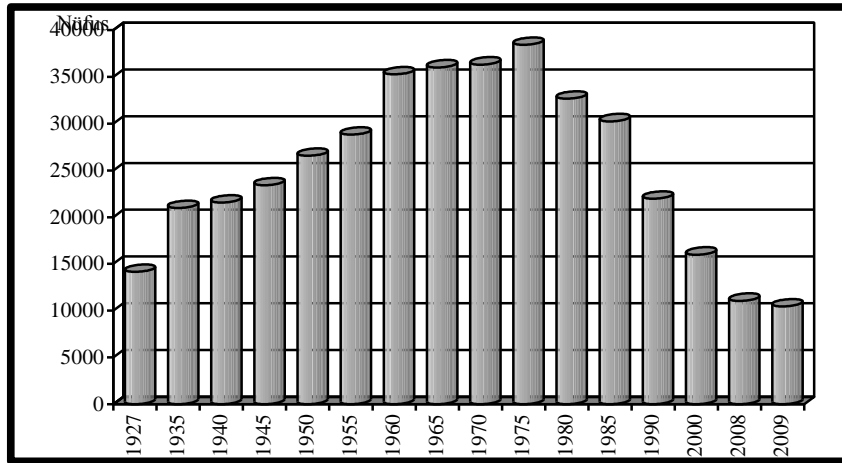
Az gelişmiş bölgelerde kalkınmayı etkileyen en önemli beşeri faktörler içerisinde göç ve aşırı nüfus artışı gelmektedir. Bunlara sosyo-ekonomik yapı, eğitim eksikliği ile sağlık ve beslenme yetersizlikleri de eklenebilir. Ancak bunlar içerisinde şüphesiz en önemli olanı göç olgusudur. Araştırma sahasının da içerisinde yer aldığı Doğu Anadolu Bölgesi'nde yaşanan göç sorununun günümüzdeki nedenlerine bakıldığında öncelikli olarak bölgeler arasında gelişmişlik farkları, yüksek enflasyon, iklim koşulları, tarıma elverişsiz arazi yapısı ve yüksek düzeydeki nüfus artışı gibi nedenler karşımıza çıkmaktadır. Bunun sonucunda da gelir düzeyindeki azalış ve yoksulluk batı bölgelerine yoğun göçlere neden olmaktadır.

I.Dünya ve Ulusal Bağımsızlık Savaşları nedeniyle ülke insanını sahip olduğu mal ve can kayıpları çok büyük olmuş ve ülke yoksulluk içinde kalmıştır. Ulusal Bağımsızlık Savaşından sonra, kurulan genç cumhuriyetin hedefi, ülkeyi çağdaş uygarlık seviyesine çıkarabilmektir. Bu amaçla İzmir İktisat Kongresi yapılarak ülkedeki yapının ana hedeflerini, yerli ve özel sektöre dayalı bir ekonomik yapı olarak, belirlenmiş oldu. Ne var ki, II.Dünya Savaşı nedeniyle özellikle işgücünün askere çağırılması, tarım yapan köylü kesimi çok zor durumda bırakmıştır. Yaşanan bu büyük savaş, kalkınma çabası içinde olan genç cumhuriyetin ekonomik gelişmesini olumsuz yönde etkilemiş, uluslararası ilişki ve ticaretini durdurmuştur. İşte bu dönemler Araştırma sahasının da içerisinde olduğu doğu Anadolu'nun Türkiye geneline göre gelişmişlik düzeyinin çok düşük kaldığı yıllardır.

1950'lerden sonra hükümetlerin kırsal kesime ilişkin genel yaklaşımı tarımı kuvvetle desteklemek olmuştur. Bir yandan, girdi, ürün ve kredi pazarlarına müdahale

ederek, öte yandan tarım teknolojisini geliştirmek için araştırma ve çiftçiye yol gösterici faaliyetleri yoğunlaştırarak bu destek sürdürülmüştür. Ancak, İzmir İktisat kongresi kararlarına siyasi iktidarların özel girişimciliği benimsemesine rağmen yatırım ve sermaye İstanbul ve Batı Anadolu'da yoğunlaşmıştır. Söz konusu dönemde, Marshall yardımlarının da katkısıyla, tarımda makina kullanımı başlamıştır. Tarıma makinanın girişi kırsal kesimde işgücü fazlası yaratmış buna toprakların miras yoluyla bölünmesi de eklenince, geçim sıkıntısına düşen köylü, kırsal kesimden kentlere göçe başlamıştır.

Meydana gelen bu gelişmelerin sonucunda, Doğu Anadolu'nun genelinde olduğu gibi hem tarım potansiyelinin, hem de diğer geçim kaynaklarının da kısıtlı olduğu araştırma sahasımızdan da, ülkenin diğer yörelerine doğru, özellikle 1960 yılından sonra hızlı bir göç akışı başlamıştır. Gerçekten de geçim kaynaklarının sınırlı olduğu Refahiye ve çevresinde, yerleşmelerin sürekli olarak göç vermesine bağlı olarak nüfus artışı meydana gelmemekte, hatta 1975 yılından bu yana da nüfus sürekli olarak azalmaktadır (Şekil 2).

Şekil 2. Refahiye’de Sayım Yıllarına Göre Nüfus Artışı-Azalışı (1927-2009).

Refahiye'nin az gelişmişliğinde yöreden gerçekleşen göçlerin önemli etkileri olmuştur. Özellikle 1975 yılından sonra görülen nüfus kayıpları, gelişmeyi sağlayacak olan insan ve dolayısıyla onun yeteneklerinden faydalanma şansını azaltmıştır. Bilindiği üzere, göçle birlikte bir yerdeki nüfusun aktif kesimi gitmekte, geride ise, daha az girişimci ve daha az dinamik kesimi kalmaktadır. Bu da, göç veren yörelerin gelişme hızını düşürmektedir. Gelişme hızı düştükçe göç artmakta ve geri kalmışlık döngüsü işlemeye başlamaktadır. Ayrıca kişinin yer değiştirmesini sadece bir üretim faktörü olarak değil, aynı zamanda da bir tüketici olarak görece avantajlarını kaybetmekte oldukları, bunun da gelişmeyi bir başka yönden etkilediği açıktır.

Az gelişmiş bölgelerde kalkınmayı etkileyen bir diğer önemli faktör de doğurganlık olayının yüksek oluşudur. Bu da belirli milli gelirlerden pay alanların yıldı

yıla fazlaşmasına yol açmaktadır. Ancak Refahiye ve çevresinde doğurganlık oranı ülke ortalamasının oldukça altındadır. Gerçekten de, Refahiye Merkez Sağlık Ocağı kayıtlarına göre ilçede 2008 yılı genel doğum oranı ‰ 4,4 kadardır. Bu değer aynı yıl ülkemizde ‰ 17-18 civarında gerçekleşmiştir. Genel doğum oranının bu kadar düşük olmasının en önemli nedeni, doğumlarla doğrudan ilgili olan üretken nüfusun göç olayına en yoğun şekilde katılan grubu oluşturması ve dolayısıyla doğurgan grubun azalmasıdır. Bunun yanında, gerek sağlık kuruluşlarının ve gerekse kitle iletişim araçlarının sağladığı eğitim olanakları ile birlikte sosyo-kültürel yapıdaki değişim, yörede doğumların ve dolayısıyla genel doğum oranının azalmasını sağlayan diğer etkenlerdir..

Araştırma sahasında, Sağlık Ocakları kayıtlarına göre, 38 ölüm olayı(2008 yılı) meydana gelmiştir. Bu rakam genel nüfusa oranlanırsa, genel ölüm oranının ‰ 4,4 olduğu görülür. Genel doğum oranının ‰ 4,8 ve genel ölüm oranının ‰ 4,4 kadar olduğu bölgede, doğal nüfus artış hızı ‰ 0,4 kadardır. Ancak bu doğal nüfus artış hızına rağmen, bölge nüfusunda sürekli bir azalma gözlenmektedir. Araştırma bölgesinde yakın dönemlerde toplu ölümlere yol açabilecek doğal afet (deprem, sel, vs.) veya salgın hastalık görülmemiştir. Buna göre bölgede nüfus azalışına neden olan en önemli nüfus hareketinin göçler olduğunu söylemek mümkündür.

Araştırma sahasında çalışma çağındaki genç nüfusun aktüel göç olayı hala devam etmektedir. Bu da kasabanın gelişmesini sağlayacak dinamik gücün değerlendirilememesi anlamı taşımaktadır. Eğer söz konusu göç olayı devam ederse, gelecekte yerleşmenin gelişmesi söz konusu olmayacak, hatta giderek daha da küçülebilecektir.

Refahiye ilçesinde yaşanan önemli sorunlardan biri de, kırsal yerleşmelerin sayıca çok ve dağınık olmasıdır. Gerçekten de, yüzölçümünün 1746 km² kadar olduğu araştırma sahasında bir kasaba (Refahiye), 121 köy ile 120 dolayındaki mahalle ve geçici yerleşmelerle birlikte, 240 civarında yerleşme bulunmaktadır. Söz konusu bu yerleşmelerin farklı konumlarda yer alması ve nüfuslarının da az olması nedeniyle bir takım alt yapı (yol, elektrik, içme suyu, eğitim, güvenlik vb gibi) hizmetlerinin sunulması güç olduğu gibi, maliyette yüksek olmaktadır. Dolayısıyla bölgede birbirine yakın ve az nüfuslu köylerin birleştirilmesi en akla yatkın çözümdür. Böylece sunulan hizmetler kolaylaşacağı gibi, maliyetleri de düşecektir. Ancak ülkemizde geçmişte örnek köy, tarım kentleri, merkez köy ve köy-kent(Doğanay,1997:397-398) gibi buna benzer uygulamalar denenmiş ancak beklenen çözümler gerçekleşmemiştir. Dolayısıyla belki bu saha için en azından eğitim, sağlık ve diğer hizmetlere ulaşmanın kolay olmasını sağlayacak merkez köy oluşturmak belki daha rasyonel bir çözüm olabilir. Ne var ki, bu uygulamanın da ülkemizde denendiği bölgelerde (Mesudiye projesi) sorunların bir bölümü dışında çözüm getirmediği görülmüştür(Başbüyük, 2004:323). Bu yüzden ilçede yerleşme ile ilgili sorunların aşılması için, Refahiye ilçesinin de içerisinde yer alacağı Doğu Anadolu kırsal kalkınma programlarında, doğal ve beşeri coğrafya özellikleri iyi etüt edilmeli ve sürdürülebilirlik çerçevesinde ele alınmalıdır. Bu bağlamda ihtiyaçlar öncelik sırasına göre belirlenmeli ve buna göre çözümler üretilmelidir.

Refahiye’de ki geri kalmışlığın önemli nedenlerinden birisi de, eğitimidir. Yöredeki eğitim seviyesinin yeterli olduğunu söylemek oldukça güçtür. Gerçekten de ilçede okuma

yazma bilenlerin oranı yaklaşık % 75 seviyesindedir. TÜİK verileri yardımıyla yaptığımız hesaplamaya göre, 2008 yılı itibariyle araştırma sahamızda 7 607 kişinin (6 yaş ve yukarı) okur-yazar olduğu ortaya çıkmıştır. Aynı yıl 6 yaş ve yukarı yaştaki nüfus miktarının 10 271 kişi kadar olduğu düşünülürse, bölgede okur-yazarlık oranının % 74,0 kadar olduğu görülür. Ancak bu durum yerleşmelere göre incelenirse daha değişik sonuçlar ortaya çıkar. Örneğin, ilçe merkezi ve merkeze yakın köylerde (Sağlık köyü, Altköy, Kalkancı gibi) okur-yazar oranı % 90'ı bulurken, dağlık sahalarda yer alan köylerde bu oran % 50'lere kadar düşmektedir. Ayrıca okur-yazarlık cinsiyete göre de değişiklik göstermektedir. Nitekim yine 2008 yılı itibariyle bölgede okur-yazar olmayan 1504 (6 yaş ve yukarı) kişilik nüfusun % 79,3'ü kadın nüfustan oluşmaktadır. Yörede geçmişte okuma-yazma imkânlarından çoğunlukla erkek çocukların faydalanmış olması, yörenin gelişme süresini askıya alan önemli bir diğer unsurdur.

3. Sahaya Yönelik Muhtemel Kalkınma Önerileri

Ülkemizde bugüne kadar yapılan yatırımların çoğunda coğrafi özellikler göz önünde bulundurulmadığı için, önemli maddi kayıplar yaşanmıştır. Bunun dışında, yine yapılan bazı yanlış uygulamalar kalkınma modellerini başarısız kılmıştır. Bu tür kalkınma modellerinde görülen bir başka aksaklık ise bölgelerin veya illerin ekonomik potansiyelleri çoğu kere dikkate alınmamıştır. Örneğin ekonomik anlamda buğday yetişmeyen Gümüşhane iline un fabrikası yapılması gibi.

Ekonomik kalkınmada öngörülen hedeflere varılabilmesi ve kaynakların yeterli seviyede değerlendirilerek kalkınma süreci içinde yer alabilmeleri birçok şartın birlikte gerçekleşmesine bağlıdır. Bu açıdan ekonomik faaliyetlerin sürdürüleceği mekânın da göz önünde tutulması ve kalkınmaya mekân boyutunun katılması da gerekli olmaktadır. Geri kalmış yörelere getirilecek yatırımlarda o yörenin kendi kaynaklarının da seferber edilmesi şarttır. Böylece birbirini tamamlayan ve destekleyen üretim birimleri meydana getirebilir. Eğer bölgede çeşitli yer altı ve yer üstü kaynaklar bol ise ve çıkarımı kolay olursa, bu kaynaklara dayalı sanayinin doğması mümkün olabilir(Erkal, 1990:70-71).

Yukardaki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, herhangi bir yerin gelişmesini hızlandırabilmek için söz konusu yerleşmenin doğal ve beşeri kaynakların kullanımı gerekmektedir. Refahiye'nin bu anlamda değerlendirebileceği orman ürünleri, tahıl tarımı ve hayvancılık faaliyeti ile turizm olanakları gibi birtakım önemli işletilebilir kaynakları bulunmaktadır.

Araştırma sahamız olan Refahiye ve çevresi zengin bir orman potansiyeline sahiptir. Nitekim 174 600 ha olan toplam yüzölçümünün % 17,1'inin (29 995 ha) orman alanları ile kaplı olduğu düşünülürse bölgenin orman varlığı daha iyi anlaşılır. Ancak, değişen doğal çevre şartlarına ve iklim özelliklerine bağlı olarak bölge içerisinde orman alanlarının dağılışı farklılık göstermektedir.

Yörede, 1600-1700 m. Yükseklikler arasında yeni fidelenmiş orman alanları bulunur. 1700 m yükseklikten sonra ise, saf sarıçam (*Pinus silvestris*) ormanları başlar ve sahamızın en yüksek kesimlerini oluşturan 2200-2300 m. yüksekliklere kadar devam eder. Bilindiği gibi esasen bir Avrupa-Sibirya elemanı olan Sarıçam'ın bulunduğu alanlar,

ülkemizin karasal, sıcaklığın düşük olduğu; kar yağışlarının nispeten fazla ve karın yerde kalma süresinin uzun olduğu yerleridir. Bu yüzden de, sahamızda geniş bir yayılış alanı bulabilmiştir. Ekonomik işletme şekilleri bakımından değerlendirildiğinde, 29 995 ha'ı bulan bölge ormanlarının yaklaşık % 70'inin koru ormanlarında olduğu görülür. Daha çok genç sarıçamların oluşturduğu koru ormanlarının yüzölçümü 21 316 ha kadardır. Bunların % 59,5'i kaliteli tomruk üretiminin gerçekleştirildiği koru ormanları iken, % 40,5'i bozuk koru durumundadır. Kapladığı alan 8 679,5 ha'ı bulan baltalık ormanların ise tamamı, sadece yakacak odun üretiminin gerçekleştirildiği bozuk baltalık ormanlardan oluşmaktadır.

Mevcut şekli ile Refahiye'de ormanlardan yapacak ve yakacak olmak üzere iki şekilde faydalanılmaktadır. Ancak ormancılıkta çok yönlü yararlanma esastır. Yani sadece maddesel ürünler değil, zamana ve mekâna bağlı olarak ondan daha önemli olan ve çoğu kez değeri para ile ölçülemeyen hizmetler ve faydalar da söz konusudur. Ormancılıkta sadece bugünkü nesillerin ihtiyaçlarını karşılamak yeterli değildir. Gelecek nesillerin ihtiyaçlarını da bugünden gözetmek gerekir. Bu anlayış devamlılık ilkesini doğurmuştur. Sürdürülebilir kalkınmanın temelinde ekonomi ve ekolojinin birbirini dengeleyecek şekilde uyumlaştırılması yer aldığından ve de ormanlar kara ekosistemleri içinde büyük paya sahip olduğundan, sürdürülebilir kalkınmanın yolunun sürdürülebilir ormancılıktan geçtiği anlaşılmaktadır. Bu nedenle ormancılıkta kısa vadeli yaklaşımlar yerine sürdürülebilirlik yaklaşımının esas alınması zorunludur.

Ormancılık sektörü ürettiği pek çok mal ve hizmetlerle kendisi dışındaki pek çok sektöre girdi vermektedir. Yani pek çok sektöre alt yapı oluşturmakta, hazır arz yaratarak etkin faaliyet göstermelerini sağlamakta, dolayısıyla makro amaçlara ulaşmada ve sosyo-ekonomik yapıyı geliştirmede (istihdam, katma değer yaratma vb.) önemli bir sektör görünümündedir. Bu yüzden araştırma sahasının kalkındırılmasında ve işsizlik sorununun çözümünde bölgedeki orman varlığı değerlendirilebilir. Örneğin hammaddesi yöreden kolayca sağlanabilecek bir kereste fabrikasının kurulması düşünülebilir.

Tarım politikaları aracılığı ile kırsal kalkınmanın gerçekleştirilmesi ve iç göçün azaltılması, ülkemizdeki kalkınma politikalarının doğrudan amaçları arasındadır. Bu doğrultuda Refahiye ilçesi tarımsal faaliyetlerinin yeniden yapılandırılması ve desteklenmesi yörenin gelişmesinde itici bir güç olabilir.

Refahiye'de tarımsal faaliyetler, özellikle de tahıl tarımı oldukça önemlidir. Ancak, çiftçilerin büyük çoğunluğu geçime yönelik tarım tipi ile uğraştıklarından, istenilen kazançları elde edememektedirler. Bu yüzden yöredeki tarımsal faaliyetlerin daha profesyonelce yapılması, üretilen ürünlerin miktarını ve pazar şartlarını artırarak, daha iyi fiyat alınmasını sağlayacaktır. Bunun için tarım kesiminin bir takım sorunlarının çözülmesi gerekir.

Araştırma sahamızda tarım kesiminin çözümlenmesi gereken en önemli sorunlarından birini, toprak mülkiyeti ve işletme büyüklükleri oluşturmaktadır. Bundan dolayı, bölge arazilerinin toplulaştırılması, yani *konsolidasyon* uygulamasına gidilmelidir. Ancak bu uygulamaya geçmeden önce, bölge ailelerinin geçimini sağlayacak ortalama arazi

büyüklüğü tespit edilerek, uygulamadan sonra, tarım topraklarının tekrar parçalanmaması için gerekli tedbirler alınmalıdır.

İnceleme bölgesinde tarımsal mücadele ve gübre kullanımı da yetersizdir. Ayrıca bölge çiftçileri de bu konuda yeterli bilgiye sahip değildirler. Çünkü yeteri kadar toprak analizi yapılmadığından, hangi gübre çeşidinin ne miktarda, ne zaman ve nasıl kullanılacağı konusundaki bilgiler tamamen tecrübe edilerek, yani deneme yanılma yoluyla öğrenilmektedir. Bu ise kullanılan gübrelerin istenilen sonucu vermesine engel olmaktadır. Bölgedeki gübre kullanımının artırılabilmesi için, her şeyden önce ayrıntılı toprak analizleri yapılarak, kullanılacak gübrenin cins ve miktarının belirlenmesi ve sunî gübre temininde çiftçilerin parasal yönden desteklenmesi, büyük önem taşımaktadır. Tarımsal mücadelenin gereği gibi yapılmaması çiftçilerin bu konuda henüz istenilen bilinç düzeyine erişememiş olmalarıyla ilgilidir. Bu konunun daha çok bir eğitim sorunu olması sebebiyle, İlçe Tarım Müdürlüğü elamanlarına büyük görevler düşmektedir.

Araştırma sahasında tarımsal faaliyetlerin mevsimlik oluşu, yani yaz mevsiminde yoğunluk kazanması, kış mevsiminde gizli işsizlik sorununu ortaya çıkarmıştır. Buna bağlı olarak da erkek nüfusun bir bölümü mevsimlik işçi olarak bölge dışına çıkmaktadır. Bu nedenle, bölgede bazı el sanatlarının (örneğin halıcılık, kilimcilik) geliştirilmesi, kış mevsiminde işgücü fazlalığının değerlendirilmesi ve gelir kaynağı sağlaması bakımından, bölge nüfusuna önemli katkılar sağlayacaktır. Buna ilaveten yöreye uygun alternatif tarım ürünlerinin sunulması, yöre çiftçilerine hem yeni bir motivasyon hem de yeni bir gelir kapısı oluşturabilir. Bu açıdan ülkemizde son yıllarda bazı yağlı tohum bitkilerinin tarımı dikkat çekmektedir. Amerika, Kanada ve Avrupa ülkelerinde yoğun olarak tarımı yapılan, ülkemizin hemen her bölgesinde çok rahat yetişebilen bir yağ bitkisi olan Kanola örnek olarak verilebilir. Yağ oranı % 40-45 olan bu bitkinin, Biodizel kullanım alanının da yaygın olmasından dolayı, her geçen gün talebi artma eğilimi göstermektedir. Toprak ve iklim istekleri de fazla olmayan kanola bitkisinin tarımının Refahiye’de başlatılması yöreye yeni bir hareketlilik getirecektir. Ayrıca, evlerde bile biodizel yapımının mümkün olduğu dikkate alınır, çiftçilerin ödemiş olduğu yakıt masrafı % 30 civarında azalacaktır.

Yöreye uygun alternatif bir diğer tarım ürünü de, yetiştirme süresi nispeten kısa olan silajlık mısır türleri olabilir. Silaj, mera hayvancılığı yapan yöre çiftçisinin kışlık yem ihtiyacını önemli ölçüde karşılayacaktır. Nitekim başta AB ülkeleri ve Amerika olmak üzere, hayvan yemi olarak en fazla kullanılan ürünlerin başında mısır silajı gelmektedir. Yörede silajlık mısır ekiminin başlatılması hem kaliteli ve besin değeri yüksek bir yem kazandıracak, hem de hayvancılığın gelişmesine katkı sağlayacaktır. Ayrıca, hem bölge insanına iş imkânı sağlayabilecek, hem de hayvancılığın gelişmesine katkıda bulunabilecek bir *yem fabrikasının* kurulması da yörenin ekonomik kalkınmasına yardımcı olacaktır.

Araştırma sahasındaki hayvancılık faaliyetleri de ilkel metotlarla yapıldığından verimlilik çok düşüktür. Yörede mera hayvancılığı hâkim durumda olduğundan, meralarda otlatma ve çayır alanlarından kuru ot üretimi, hayvan besiciliğinin temelini oluşturmaktadır. Çünkü sunî yemlerle modern ahırlarda iyi cins hayvan yetiştirme şeklindeki besicilik anlayışı henüz yerleşmemiştir. Dolayısıyla bölgede büyük ve küçük baş hayvanların beslenmesinde esas rolü çayır ve otlak alanları oynamaktadır. Ancak mevcut çayır ve mera

alanlarının verimsiz ve yetersiz olduğu da bir gerçektir. Bu yüzden yörede, et ve süt veriminin düşük olmasında, hayvanların verimi düşük otlaklarda otlatılmasının yanı sıra, orman içerisindeki otlaklardan istifade etmek için çok uzun mesafeler kat etmeleri de etkili olmaktadır.

Bölge hayvancılığında verimliliği ve dolayısıyla geliri artırmak için, yöre şartlarına uyum sağlayabilecek iyi cins hayvan türleri yetiştirilmeli ve ahır hayvancılığına önem verilmelidir. Ancak hayvanların barındığı ilkel ahırların, sağlık şartlarına uygun hale getirilmesi, bol ve ucuz yem temini yanında, yetiştiricilere uzun vadeli krediler sağlanması, gelişmede önemli yararlar sağlayacaktır. Özellikle et, süt, deri, yapağı gibi çeşitli hayvansal ürünlerin, gereği gibi değerlendirilerek yetiştiricilerin gelirlerinin artırılabilmesi, bölge hayvancılığının gelişmesinde daha büyük bir teşvik olacaktır.

İnceleme bölgemiz zengin bir arıcılık potansiyeline sahiptir. Ancak bu potansiyel henüz yeterince değerlendirilememiştir. Bu yüzden yöreye her yıl gezici arıcılar gelmektedir. Bu potansiyelin bölge insanı tarafından kullanılması halinde çok önemli bir gelir kaynağının ortaya çıkacağı kanaatindeyiz. Fakat bilgi, teknik, imkân, tecrübe ve titizlik isteyen arıcılık faaliyeti konusunda bölge çiftçisine kurslar açılmalı ve bu amaca yönelik krediler sağlanmalıdır.

Refahiye’de gelir getirici bir diğer faaliyet kültür balıkçılığı olabilir. Gerçekten de, ilçedeki dağlık alanlardan kaynağına alan çok sayıda kaynak suyu ve akarsular kültür balıkçılığı, özellikle de alabalık için büyük bir potansiyel oluşturmaktadır. Sahada alabalık üretiminin yaygınlaştırılması yöre halkına önemli bir gelir sağlayacak gibi görülmektedir. İlçede bu amaçla kurulan sadece bir iki tesis bulunmaktadır. Söz konusu tesislerin sayısı mutlaka artırılmalıdır. Bu amaçla, alabalık üretimini teşvik için üreticilere kredi temini, tesis kurulumu, yavru balık ve yem sağlanması ile elde edilen ürünlerin pazarlanmasına yardımcı olunması gibi konular üzerinde durulabilir. Ayrıca söz konusu tesislerin yazılı ve görsel medya yardımı ile ülke genelinde tanıtımı yapılmalıdır.

Refahiye ve çevresi özellikle dağ turizmi, yaylacılık ve kırsal turizm bakımından zengin bir potansiyele sahiptir. Ancak bölgedeki turizm değerleri henüz gereği gibi tanıtılıp değerlendirilememiştir. Zaten yörede turizm amaçlı konaklama tesisi de bulunmamaktadır. Bu konuda özellikle yerel yöneticilere önemli görevler düşmektedir. Özellikle dağ turizmi değerlerinin gerekli düzenlemeleri yapılarak tanıtımlarının sağlanmasıyla, bölgede turizm faaliyetlerinin büyük bir canlılık kazanacağı inancındayız. Böylece bölge ekonomisine önemli katkılar sağlanmış olacaktır.

4. Sonuç ve Değerlendirme

Araştırma sahamızı oluşturan Refahiye’nin de içerisinde bulunduğu geri kalmış ya da, az gelişmiş bölgeleri bir çırpıda kalkındırmak çok kolay bir iş olmamakla birlikte imkânsız da değildir. Bunun için öncelikle yapılması gereken, yöreyi kapsayan rasyonel ve radikal kırsal kalkınma planlarının hazırlanması ve bir an önce uygulamaya konulmasıdır. Gerçekten de kırsal alanların kalkındırılması ekonomik, sosyal ve kültürel boyutlu olup çok yönlü analiz ve planlamaları gerektirmektedir. Bu nedenle kalkınma modellerinin

belirlenmesinde ve geliştirilmesinde ortamın coğrafi özelliklerinin tespit edilmesi hedeflerin tutturulması bakımından son derece önem taşımaktadır.

Yer altı ve yerüstü kaynakları mutlak olarak eşit dağılmadığı için, gelişme süreci de mutlak anlamda dengeli bir süreç olarak karşımıza çıkmamaktadır. Özellikle ekonomik ve sosyal faktörlerin ülke mekânı üzerinde farklı yoğunluklarda dağılımı, bölgeler arası gelişmişlik farklarının temel nedenlerinden birisi olarak gözlenmektedir. Ayrıca tarihsel olarak üretimin yoğunlaştığı ve ticari geleneğin olduğu bölgelerde de sermaye birikimi oluşacaktır. Bu yöreler, çeşitli içsel ve dışsal ekonomik nedenlerle mevcut sermayenin buralarda yatırıma dönüşmesi ve işgücü akımına uğraması durumu ile artan bir biçimde zenginleşecektir. Böyle bir süreç kaçınılmaz olarak bölgeler arası dengesizliği de artıracaktır.

Devlet dengeli bölgesel kalkınmayı sağlamak üzere, elindeki kaynakları, ya ülke yüzeyine gelişigüzel dağıtır, ya da gelişme gücü olan bazı noktalarda yoğunlaştırır. Bunların yanında, geri kalmış yörelerin kalkındırılması amacı da, yatırımların coğrafi dağılımını etkileyen nedenlerdendir. Ülke çapında bir politika kararı durumuna hiçbir zaman gelmemiş olmamakla birlikte, yakın tarihimizde, bilinçli, ya da bilinçsiz olarak Devlet'in Doğu'ya karşı farklı zamanlarda farklı politikalar izlediği görülür.

Cumhuriyetin kuruluşundan 1950 yılına kadar geçen dönemde, Doğu sorununu çözmek için ciddi çabalar harcanmamıştır. Bununla beraber, hükümetlerin, hem yatırımların ve şehirlerin dağılması, yayılması, hem de belli bazı seçilmiş noktalarda yoğunlaştırılması yöntemlerini denediği görülür. Birinci şekle örnek, Anadolu'nun çeşitli yerlerinde fabrikalar kurulması, ikinci şekle örnek ise, Ankara'nın başkent yapılması ve geliştirilmesidir. Bununla beraber, bu dönemdeki yayılma politikasından Doğu ve Güneydoğu gereği kadar yararlanamamıştır.

1950-1960 yılları arasında da Devlet'in Doğu'nun kalkınması için bilinçli bir politika izlemiş olmadığını görmekteyiz. Bununla beraber, kamu yatırımlarının birçoğu büyük merkezler dışına yapılmıştır. Ancak söz konusu yatırımlardan bazılarının politik amaçlarla dağılmış olduğunu gösteren örnekler de bulunmaktadır. Nitekim bu dönemde iller bankası kanalıyla yapılan yatırımların sadece % 14 kadarı Ankara'nı doğusundaki illere yapılırken, % 50'den fazlası Ankara'nın batısındaki 21 ile yapıldığını görüyoruz. Bunun gibi, özel kesim de, Milletlerarası Para Fonu ve Milletlerarası Kalkınma Bankası yardımıyla yatırımlarını daha çok İstanbul ve İzmir'de toplamıştır. Bu dönemdeki yatırımların çoğunluğunun özel kesim eliyle yapılması, Batı ve İstanbul lehine olan dengesizliği daha da artırmıştır. Bu dönemde kurulan 401 firmanın % 75'inin Marmara ve Ege bölgelerinde yerleştiği görülmüştür. Yalnız İstanbul'un payı ise % 51 dolayındadır(Yavi, 1994:183).

1960 yılından sonra Bölgeler arasındaki gelişme farklılıklarını ortadan kaldırmak için planlı döneme geçilmiştir. Kalkınma Planının stratejisine göre, yatırımların yapılmasında ve coğrafi dağılımında bölgeler arası dengeli bir kalkınmanın esasları göz önünde bulundurulacaktır. Dengeli kalkınmanın en önemli unsuru, bölgeler arası büyük eşitsizlikleri ortadan kaldırmaktır. Bu amaçla, yatırımların bölgelere dağılımında böyle bir

dengeye gidecek şekilde hareket etmek gerekmektedir. Bu ilkenin başlıca hedefi aslında Anadolu'dur ve zorlayıcı olmak yerine yol gösterici ve özendirici bir nitelik taşımaktadır.

Nitekim bu amacı gerçekleştirmek için, yatırımların kuruluş yeri kararlarından yararlanılması kabul edilmiştir. Özel teşebbüs yatırımlarının belli bölgelere gitmesi için teşvik tedbirleri alınması, kamusal yatırım programlarında da bu bölgelere öncelik tanınması esası benimsenmiştir. Diğer yandan, yatırım projeleri hazırlanırken birden fazla kuruluş yeri üzerinde inceleme yapılmasının telkin edilmesi, kuruluş yerinden başka yatırım kıstaslarına göre eşit durumda bulunan projelerden geri kalmış bölgeleri seçenlerin tercih edilmesi, bu ilkeler arasındadır. Uygulamada ise hızlı sanayileşme ihtiyacı yüzünden, yatırım projelerinin kuruluş yerleri bakımından tercihler yapmaya imkân bırakmamış, bölgesel denge düşüncesi arka planda kalmıştır.

Planın ilk uygulama yılı içinde, sağlık hizmetlerinin sosyalleştirilmesi mahrumiyet bölgelerinde çalışacak personelin ücretlerine zamlar yapılması, gibi tedbirler yanında, vergi kanunlarında yapılan düzenlemelerle geri kalmış bölgelerin kalkınması için yapılacak yatırımlarda % 50 oranında indirim imkânı tanınmıştır. Diğer yandan, 1963 kamu hizmetleri yatırımlarının dağılışımda Doğu'ya öncelik verilmesi esasına bir dereceyle kadar uyulmuştur. Sağlık, eğitim, konut ve hizmet yatırımlarından kişi başına düşen miktarlar bir harita üzerine işaretlendiğinde, Doğu illerinden üçte ikisinin bu rakamın üzerinde pay aldıklarını görmekteyiz.

Geri kalmış bölgelerle ilgili olarak 1965 yılı ve daha sonraki yıllarda öngörülen kalkınma programına konmuş bulunan tedbirlerin ise pek çoğu uygulanamayan tedbirler arasındadır. Doğu Anadolu ile ilgili sosyal ve ekonomik analizlerin geri kalmış bölgeler stratejisi içinde çok yönlü bölge planlaması ilkelerine göre geliştirilmesi de sağlanmış değildir. Bu programlardaki tedbirlerden sadece, bölgelerarası farklılıkları tespit çalışması yerine getirilmiş ve ayrıca sanayinin kuruluş yeri ile ilgili bazı teşvik tedbirlerinin neler olacağı tespit edilmiştir

Doğu Anadolu'nun kalkınma programları ve birtakım uygulama çalışmalarına rağmen bugünkü durumunun, yani dengeli bölgesel kalkınma politikalarının uygulanamamasına neden olan etkenleri birkaç grup altında toplamak mümkündür. Bunlardan birincisi, sosyo-ekonomik değişmeler, gelir dağılımı, teknoloji, Devletçe izlenen politika ve teşkilatlanma yönlerinden, bölgenin içinde bulunduğu koşullar bilinmektedir. İkinci olarak, kurulması muhtemel bulunan endüstrilerin kuruluş yeri kararlarının dayanacağı etkenler bakımından da, bölgenin taşıdığı imkânlar, bugüne kadar ya gereği gibi araştırılmamış, ya da yok farz edilmiştir. Üçüncü olarak, bölge içindeki ailelerin çalışma ve tüketim kararlarını etkileyen etkenler geniş ölçüde nüfus sanayi faaliyetlerin varlığına bağlı kaldığından, bölgedeki nüfus hareketleri genellikle batı bölgeleri yönünde olmaktadır. Son olarak bölgenin kaynak zenginlikleri işgücünün kalitesi, bölge içi pazarın durumu ve diğer özellikleri bölgenin nispi kümülatif avantajlarını son derece düşük bir düzeyde bulundurmaktadır.

Bütün bu sınırlayıcı etkenlere rağmen, bölgeyi kalkındırma çabalarının başarılı olmasını güçleştiren daha başka nedenler de vardır. Bölgeler arasında dengeli bir gelişme sağlamanın maliyetinin yüksek oluşu, yukarıdaki nedenlere eklenmesi gereken ekonomik

güçlüğü teşkil etmektedir. Diğer yandan, bölgenin, geçmişte, yatırımlardan yeterince pay almamış ve gelişmeye hazır duruma erişememiş olması, bundan sonraki gelişme imkânlarını da sınırlamaktadır. Fakirliğin sebebinin fakirlik olduğu görüşü, geri kalmış ülkeler gibi az gelişmiş bölgeler içinde doğrudur. İşte Doğu Anadolu'nun şanssızlığı, az gelişmiş bir ülkenin az gelişmiş bir bölgesi oluşundadır.

Diğer yandan dar anlamdaki politik düşünceler, yakın tarihlere kadar, Türkiye'de rasyonel bir şehirleşme politikası uygulamasına ve bu amaçla yatırımların dağılışında denge unsurunu gözetmek bir yana, kaçınılmazlığı genellikle kabul edilen kuruluş yeri etkenlerinin bile hesaba katılmasına imkân bırakmamıştır. Kısacası, yatırımların muhtemel oy output'u ile orantılı olarak dağıtılmasının örnekleri çok artmıştır. Fazla olarak, dengeli bölgesel kalkınma tedbirlerini uygulayacak ve zaman zaman iktidar sorumluluğunu yüklenmiş olan siyasal partilerin bu konudaki görüşleri birbirinden oldukça farklıdır. 1965 seçim bildirimlerinin incelenmesi, bu noktayı bütün açıklığı ile aydınlatmaktadır. Geri kalmış bölgeleri kalkındırma zorunluluğuna inanmış görünen partilerin bile, hizmet gördükleri koalisyonlar içinde, bu alanda, yeterince açık bir politika izlemekten uzak kaldıkları göze çarpmaktadır. *O kadarki, Devlet Planlama teşkilatında yapılan çalışmalar sonucunda, geri kalmış bölgelerin kalkındırılması ile ilgili bir seri reform ve reorganizasyon tedbirleri yanında, araştırma, eğitim, alt yapı, yatırım yetersizliğinin giderilmesi ve pazarlama konularındaki tedbirleri gösteren bir liste hazırlanmış olmasına rağmen, son yıllarda, bunlardan herhangi birinin yürürlüğe sokulması yönünde bir davranışa rastlanmamıştır.*

Bu fiili politik koşullara rağmen, iyimserliği arttıran bazı nedenler de bulmak mümkündür. Bunların başına, yatırımların geri kalmış bölgelere yönetilmesi ile ilgili çalışmaların Devlet Planlama Teşkilatında devam etmekte olması gelmektedir. Odalar birliğinin, çeşitli bölge toplantılarında bu konuyu ele almış olması da memnuluk vericidir. Bölgede gelişmesi mümkün sanayi dallarının tespit edilmiş olması da önem taşımaktadır. Diğer yandan, bu bölgelerde, kalkınmadan alınması gereken pay konusunda kamuoyunun uyanmakta olmasını büyük bir garanti olarak nitelemek gerekir. Bunun bölgeden gelen ciddi bilimsel araştırma çabalarıyla ve gönüllü mahalli katılışlarla da desteklenmesinde zorunluluk vardır.

Bilindiği üzere Türkiye'de bölgesel gelişmenin hızlandırılması ve bölgeler arası dengesizliklerin giderilmesi amacıyla makro ve mikro ölçekte gelişme planlarının sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Bunların en başta gelenleri *Bölgesel Gelişme Planlarıdır*. Bu planlar hem kalkınma planlarının sektörel öncelikleri ile mekânsal boyutların bütünleştirilmesi, hem de bölgeler arası gelişmişlik farklılıklarını azaltmak ve sürdürülebilir kalkınmayı gerçekleştirmek amacıyla hazırlanmıştır. Bu projelerden birisi de kısaca DAP adı verilen Doğu Anadolu Projesidir. Bu proje Erzurum ili odak olmak üzere, 14'ü Doğu Anadolu Bölgesi, 2'si de Karadeniz Bölgesi'nde yer alan, toplam 16 ili kapsamaktadır. Proje bölgesi, ülke yüzölçümünün yaklaşık % 20'sine nüfusunun ise yine yaklaşık % 10'una tekabül etmekte olup, ülkemizin sosyo-ekonomik açıdan geri kalmış illerinin önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Proje tarım ağırlıklı bir ekonomiye sahip olan bölgede öncelikle bu yapının değiştirilmesini, tarımda verimliliğin artırılmasını ve bölgenin reel

ekonomik hacmi ile kişi başına düşen gelirin yükseltilmesini hedeflemektedir. 1993 yılında hazırlanan bu proje, istenen hedeflere ulaşamamıştır.

Sonuç olarak, araştırma sahamız olan Refahiye'nin de içerisinde bulunduğu Doğu Anadolu'nun kalkınması, az gelişmiş bir toplumun gelişmesi süresiyle yakından ilgilidir. Bu bakımdan bölgesel kalkınma fikri, ülkenin holistik kalkınma fikrini de gerektirir. Günümüzde kalkınmanın sadece bir veya birkaç ana sektörün geliştirilmesiyle mümkün olabileceği görüşü, çok uzaklarda kalmıştır. Kalkınma felsefesi, bütün bu sektörlerin de gerisinde, toplumun kültür ve değer sistemiyle yakından ilgilidir. Bu bakımdan uygun istikrarlı ve düzenli bir kalkınma, ekonomik, ziraî ve doğal kaynakların ötesinde, insan faktörünün değerlendirilmesi ile mümkündür. Son yıllarda meydana gelen ilerlemeler öyle bir noktaya varmıştır ki, kalkınma, bir taraftan maddi kaynakların hazırlanması, işlenmesi ve teçhizi iken, diğer taraftan manevi kaynakların geliştirilmesi, ihtisaslaşma, araştırma ve tekniklerin en üst düzeyde değerlendirilmesine bağlıdır. Dolayısıyla; kalkınmamız yönünde boş tartışmaları bir tarafa bırakarak, imkânlarımızı insan kaynakları üzerine seferber etmeliyiz. Ancak bu şartlar altında, kalkınmanın ön şartları olan: İnsanın ustalık kazanması, ihtisas kadrosunun iş başına geçmesi ve tabii kaynakların rasyonel bir sekide kullanılması mümkün olabilir. Gerçek kalkınma bilimsel kalkınmadır. Bu da bilimsel yetki sağlayacak insanın yetişmesine bağlıdır.

Türkiye gibi, özellikle Doğu Anadolu gibi bir toplumun kalkınma için yapılacak ilk faaliyet şekli sosyo-politik yönden gelişme, bir sisteme bağlanmaktan ziyade kendi sosyal yapımızın gerçekleri üzerinde dönmektedir. Kalkınma ancak bilimsel gerçeklere dayandığı zaman mevcuttur. Türkiye ve Doğu Anadolu Bölgesinin kalkınması dışardan sistemler ithal edilmek suretiyle hiçbir zaman gerçekleştirilemez. Fakat muhakkak anayasanın öngördüğü, sosyal devlet anlayışı için de, siyasi kadronun halkın meselelerine yönelmesi şartıyla aydınlığa kavuşacaktır.

5- Yararlanılan Kaynaklar

- Başbüyük, A., 2004, Coğrafi Açından Kırsal Kalkınma Sorunu, Doğu Coğrafya Dergisi, Sayı: 10, Konya.**
- Başbüyük, A., 2005, Mesudiye (Ordu) Köykent Projesi, Doğu Coğrafya Dergisi, Sayı: 11, Konya.**
- Deprem ve Erzincan, 1992, 13 Mart 1992 Erzincan Depreminin Öncesi, Deprem Olayı ve Sonrası, Erzincan Valiliği Yayınları, İstanbul.**
- Dinçer, B.,-Özaslan, M., 2004, İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması, DPT, Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, Ankara.**
- Dinçer, B.,-Özaslan, M.,-Kavasoğlu, T., 2003, İl ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması. DPT, Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, Yayın No: 2671, Ankara.**
- Doğanay, H., 1997, Türkiye Beşeri Coğrafyası. Milli eğitim Basımevi, İstanbul.**
- Emiroğlu, K.,Aydın, S., 2003, Antropoloji Sözlüğü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.**

The impact of geographical factors on underdevelopment, and the example of Refahiye (Erzincan).

- Erkal, M., 1990,** 101 Soru-101 Cevap Bölge Açısından Az Gelişmişlik. Der Yayınları No: 68, İstanbul.
- Erol, O., 1993,** *Türkiye'nin Doğal Yöre ve Çevreleri.* Ege Üniv. Edebiyat Fak. Ege Coğrafya Dergisi, Sayı: 7, İzmir.
- Mutluer, M., 1999,** *Türkiye'de Bölgesel Dengesizlikler ve Bölge Planlama Çalışmaları Üzerine Gözlemler.* Ege Coğrafya Dergisi, Sayı: 10, İzmir.
- Özdemir, Ü., 2006,** Sosyal ve Ekonomik Yönden Az Gelişmiş Bir İlçe: Eskipazar, Aktif Yayınevi, Erzurum.
- Sever, R., 2007,** *Karlıova'nın Geri Kalmışlık Nedenlerine Coğrafi Bir Bakış.* Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı: 16, Erzurum.
- Şahin, İ.F., 1995,** *Refahiye İlçe Merkezinde Gelişen Bazı Şehirsel Fonksiyonlar,* Doğu Coğrafya Dergisi, Sayı:1,Erzurum.
- Şahin, İ.F., 1997,** Refahiye'nin Coğrafi Etüdü. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum.
- Şahin, İ.F., 2000,** *Refahiye ve Çevresinde Geçici Kır Yerleşme Şekilleri,* Doğu Coğrafya Dergisi, Sayı:4, Erzurum.
- Yavi, E., 1994,** Doğu Anadolu ve Erzincan, Erzincan Valiliği İl Özel İdaresi Yayını, Özyurt Matbaacılık, Ankara.

Coğrafi Faktörlerin Az Gelişmişlik Üzerine Etkileri ve Refahiye(Erzincan) Örneği